
ПРОГЛАС

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 1, 2008 (год. XVII), ISSN 0861-7902

Моника ДИНЕВА

ТИПОЛОГИЧЕН ПРЕГЛЕД НА ХИБРИДНОСТТА В ГРАНИЦИТЕ НА СЪЩЕСТВИТЕЛНОТО ИМЕ В ТРИ СЛАВЯНСКИ ЕЗИКА

The main purpose of the present article is to prove the opinion that some grammatical forms within different parts of speech during their interaction and because of their close interrelations, can be called hybrid ones. The analysis is focused on the typological similarities and differences between the single forms in the grammatical description of the Gender, and especially the masculine forms. Subject of description are three Slavonic languages – Bulgarian, Russian and Polish as representatives of the three different linguistic groups in the whole Slavic community – Southern, Eastern and Western.

The article prompts to show that many grammatical forms appear to be dual, mediate or being in a relative position towards the others. Therefore, it is reasonable to acknowledge the typological status of grammatical hybridity in the Slavonic languages, based on the discussed in the article examples.

Значението на термина съществително име (лат. Nomen substantivum) ясно показва какви са функциите му в речта – то назовава реално съществуващи обекти от материалния свят или мисловни, абстрактни величини и духовни прояви като свойства, действия, състояния, явления, отношения и др. С други думи, съществителното име е понятие за предметност, субстанциалност в заобикалящата ни действителност – с него се означават не само конкретни обекти, но се опредметяват абстрактни същности, независимо от условията на реализацията им във времето. По тези причини да се опише съществителното име е трудно, тъй като

то има способността от конкретно да се превръща в абстрактно и обратно (т. нар. *полисемия* на съществителните имена). Описанието трябва да се опира на няколко критерия и винаги да отчита отделните случаи на употреба на дадено съществително – от избора и вида на поясняващия глагол или в зависимост от допълващите изречението елементи се определя употребата на съществителното име (срвн. *сцена* – *сцена*: 1. излизам на *сцената*; 2. поставям на *сцената*; 3. роден за *сцената*; 4. правя *сцена* на някого и т. н.)¹. Ако се абстрахираме от глагола, може да се каже, че съществителното име заема централно място в системата на частите на речта, а в сравнение с останалите именни части зоната на съществителните е най-обширна.

Присъщи граматични категории на съществителното име за трите наблюдавани езика са *род* и *число*. За разлика от рода *числото* е променлива граматична категория, свързана е с формоизменението. С изключение на т. нар. *singularia* и *pluralia tantum* съществителните имат форми за единствено и за множествено число, образувани с помощта на определени морфемни окончания. Изразяването и значението на числото в трите езика е доста сходно. Категорията *падеж* в българския език на формално равнище е остатъчна, а на семантично криптотипна. В руския и полския език обаче тя е реализирана равнопоставено и в плана на съдържанието, и в плана на изразяването. Българските съществителни, от друга страна, имат формално изразен маркер за *определеност*, с което се различават от останалите славянски езици, а се доближават до някои западни езици като английски, немски, френски и др.² Този маркер в руския и полския език не получава морфемна израз, но за българския е съществен, тъй като благодарение на редовната си текстова индексация изпълнява важна индивидуализираща (уточняваща) и генерализираща (обобщаваща) функция – в съзнанието на говорещия назоваване с членувани форми обекти от действителността се превръщат в индивидуални или обобщени (видови) понятия и представи. Освен това, в зависимост от аспекта на глаголите, с които е употребен, дефинитивният артикъл в българския език може да изразява и количествена определеност (изчерпаемостта) на обектите от дадено множество, което в руския и полския език се изразява по друг граматичен начин – чрез формите на т. нар. количествен родителен падеж. Така и трите езика са в състояние да разграничават съществителните

имена по признака *частичност* (срвн. бълг. пия *вино* – изпих *виното*; рус. пить *чай* – выпить *чаю*; пол. jeść *tort* – zjeść *torcu*).

1. Прилики и различия в типологичното описание на рода на съществителните имена в трите езика

Тъй като граматичният род е присъща на съществителните имена в трите езика категория, в описанието му задължително се откриват както общите, така и особените му черти от семантична, граматична и функционална гледна точка. Категорията род може да бъде *синтактична*, *флексивна*, *словообразователна* (лексикално-граматична) в зависимост от това, към коя част на речта се отнася. Различните теории, занимаващи се с проблема за рода в славянските езици, се обединяват от мнението, че родът на съществителното име не е само *морфологична* или само *синтактична* категория, макар че в повечето случаи може лесно да се разпознае и по самата форма (окончанието) на съществителното:

Български	Руски	Полски
∅ – м. р.	∅ в им. п./твърд съгл. без ж, ш – м. р.	∅ – м. р.
-а, -я – ж. р.	-а, -я – ж. р.	-а, -i – ж. р.
-о, -е – ср. р.	-о, -е – ср. р.	-о, -е, -е – ср. р.

Таблицата обаче не отразява наличието на значителния брой изключения от типа *кост*, *сол* – ж. р.; *колега* – м. р.; *инженер* – м./ж. р.; *książę*, *Mieszko* – м. р., каквито притежават и трите езика. Именно родът е категорията, която доказва, че независимо колко стройно изградена е системата от формални и морфологични показатели, винаги се появяват елементи, които я рушат под формата на асистемност. Изводът е, че родът на съществителното име не е нито изцяло морфологична, нито изцяло синтактична или флексивна категория, макар че съществуват мнения, че не формата на съществителното, а неговата употреба определя към кой род принадлежи то (Манчак 1956: 117). Срвн. бълг. *тънка кост*; *мой колега*; *Тя/Той е инженер*; пол. *wielki książę*; *Mieszko pierwszy* и т. н. Родът е категория, в която споменатите критерии се

преплитат. Следователно може да се твърди, че е категория, улесняваща процеса на хибридизация на формите. Подобно впрочем е положението и с други граматични категории, например категорията лице е флективна за глаголите (*пиша – пишеш – пише* и т. н.), но синтактична за местоименията (*аз – ти – той* и т. н.).

В българското езикознание е възприето твърдението, че категорията род е “селективна” за съществителните и “морфологична” за останалите части на речта, които я притежават (Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998: 370). Това определение е успешно приложимо за българския език, но руският и полският език са доказателство, че в останалите славянски езици родовите различия на формално равнище могат да притежават допълнителна специфика, поради влиянието на признаци като одушевеност \approx неодушевеност, предметност \approx екзистенциалност, така че в склонението на някои лексеми да се оформят специфични падежни окончания в зависимост от самото им лексикално съдържание.

Причините за споровете по отношение на характера на граматичната категория род се дължат на широкия ѝ диапазон на действие – освен съществителните имена *род* притежават местоименията, прилагателните, числителните, причастията и други глаголни форми, като при всяка част на речта той се определя по различен начин, не е еднозначен. Съществителните имена и заместващите ги местоимения имат постоянен, независим род, а родът на останалите части зависи от рода на поясняващите ги съществителни. Затова при едните е *селективна*, а при другите *флективна* категория. В някои случаи обаче родът на съществителните имена също може да има флективен, а не селективен характер (при субстантивирани прилагателни – съществителни от хибриден тип: срвн. бълг. *познат – позната*; рус. *знакомый – знакомя*; пол. *znajomy – znajoma*). Вижда се, че критериите за родово разграничаване на съществителните имена са разнообразни – от една страна, за основен може да се приеме *синтактичният* критерий, който разделя родовете на *мъжки*, *женски* и *среден*, от друга страна, специфично значение има и *флективният* критерий, който прецизира “подродовете” на основните три рода, особено на мъжкия. От гледна точка на *словообразователния* критерий може да се говори и за лексикално родово разграничаване (срвн. бълг. *кон – кобила – жребче*; рус. *конь – кобыла – жеребёнок*; пол. *koń – kobyła – źrebię*), но това е предмет на друг тип изследване.

2. Основни изводи за разграничаването на съществителните имена по род в трите езика

Може да се обобщи, че показатели за родовата принадлежност на наименованията са както поясняващите ги думи и словосъчетания (синтактичен критерий), така и формите на самите съществителни имена (флективен критерий). Това, че родът се смята предимно за *синтактична* (дистрибутивна, селективна) категория до голяма степен се дължи на влиянието на гръцката и латинската граматична традиция. Не трябва обаче да се забравя, че в славянските езици родът допълнително се разчленява, с което се превръща в *синтактично-флективна* (общите мъжки, женски и среден род) и във *флективно-синтактична* категория (за мъжколичния и екзистенциалния род). Затова съпоставителното описание на категорията род в трите езика неизбежно се сблъсква и с някои типологични различия, най-вече поради липсата / наличието на склонение на имената.

Поради спецификата на мъжкия род възниква въпросът колко и какви са родовете на съществителните имена в славянските езици, достатъчна ли е тричленната родова подялба на *мъжки – женски – среден*. На този въпрос още преди 50 години обръща внимание полският учен В. Манчак (1956: 116-121), който предлага да се разграничат пет граматични рода: мъжколичен (пол. *męskoosobowy*), мъжки за животни (пол. *męskoźwierzęcy*), мъжкопредметен (пол. *męskonieżywotny*), женски (пол. *żeński*) и среден (пол. *nijaki*). Всеобщо е мнението, че твърдения, засягащи точния брой на падежите, времената или родовете, са еднакво неточни независимо за кой език става въпрос. В руския и полския език например няма съществително, което във всички падежи да притежава седем различни форми. Синкретизмът на падежните форми обикновено ги ограничава до пет или шест, а при някои съществителни могат да бъдат дори две или три: срвн. рус. Им. = Вин. *кость* / Род. = Дат. = Пр. *кости* / Тв. *костью*; пол. М. = D. = C. = Ms. = W. *Pani* / N. = V. *Panią*.

Посочените примери са на съществителни имена от единствено число, но синкретизъм на падежните форми се наблюдава и в множествено число, например при съществителните за означаване на одушевени/неодушевени предмети. Следователно може да се твърди, че проблемът за родовото разпределение на имената (особено в рамките на мъжкия род) подлежи на доизясняване, тъй като все още няма единно мнение по въпроса, дали родът да се приема за тричленна граматична категория или да се признаят за отделни граматични родове раз-

членените по споменатите признаци форми. Противоречието идва оттам, че падежният синкретизъм на тези форми ги обособява в отделен дистрибутивен клас. В действителност тези лексеми не са различни по род от останалите, но се отделят от тях в самостоятелна група. Ако се приеме тази концепция, граматичният род на съществителните имена би разширил своите граници със следните родови разграничения: 1. мъжколичен неутрален, 2. мъжколичен експресивен, 3. мъжкоекзистенциален, 4. мъжкопредметен, 5. женски, 6. среден. Към подобно мнение се придържат М. Хоновска (в доклада си на Конгреса на полските езиковеди в Торун през 1974 г.) и З. Салони (1976), доразвили възгледите на В. Манчак (1956), като стигат до крайното твърдение, че в полския език би трябвало да се обособят най-малко **девет** граматични рода. Близка до тяхната е теорията и на А. А. Зализняк (1967). Основен критерий за З. Салони е както ролята на прилагателните и местоименията като определение, така и на числителните имена. Поставя ги в т. нар. “диагностичен контекст”, вследствие на което се “формират” четири нови рода: пол. *Widzę jednego albo dwóch spośród tych chłopców, których lubię*. Замяната на формата *chłopców* (вин. падеж, мн. ч.) с формите *stotów, koni, państwo* или *skrzypce* води до смяна на формата на числителното *dwóch* с формите *dwa* или *dwoje*, което той разбира като показател за родовото разграничаване.

Теорията на З. Салони обаче поражда съмнения и спорове, тъй като е твърде крайна и не отчита съвсем ясно възможните случаи на родово разграничаване. Не всички числителни имена например изпълняват ролята на определения, както прилагателните или местоименията. В полския език количествените числителни от две нагоре поясняват съществителните имена само в множествено число, а сборните числителни – само формите pl. tantum (от типа *dwoje drzewi*). Следователно разграничаването между съществителните, които поясняват, е числово, а не родово (Куцала 1978: 13). Трите граматични категории (*падеж, число* и *род*) взаимно се обуславят, но прекаленото раздробяване на родовете крие потенциална опасност дадено съществително да принадлежи едновременно към два или повече рода: например отделните форми на лексемата *chłopiec* могат да бъдат от мъжки (*ten chłopiec* – им. пад., ед. ч.), мъжкоекзистенциален (*tego chłopca* – вин. пад., ед. ч.) или мъжколичен род (*ci chłopcy* – им. пад., мн. ч.; *tych chłopców* – вин. пад., мн. ч.). По тези съображения най-приемливо се оказва следното родово

разграничение на съществителните имена: *мъжки* (мъжколичен, мъжко-екзистенциален, мъжкопредметен), *женски* и *среден*.

3. Разпределение на съществителните имена по род в зависимост от признаците одушевеност » неодушевеност, личност » неличност, предметност » екзистенциалност – общи закономерности и особеност

В трите езика признакът одушевеност \approx неодушевеност е тясно свързан с признака личност \approx неличност – обикновено съществителните по признака **одушевеност** назовават лица, групирани според различни признаци като битова, семейна, социална, професионална принадлежност, нравствени и физически качества и т. н., включително наименованията на неживи хора (с изключение на лексемата *труп*) и въображаеми лица, божества и митични същества: рус. видетъ *ангелов, чудовищ*; пол. *widzieć anioły / aniołów, potwory / potworów* и др. В българския език обаче те се разбират като **нелица**: бълг. *два ангела, два бога; два кумира*, но срвн. *два идола / двама идоли*. Показател на одушевеността са мъжколичните форми на числителните имена, поясняващи съответните съществителни за лица *двама, трима* и бройната форма за нелица *два: двама учители, синове, войници* (лица); *два блока, стола, гълъба* (нелица). Това разграничаване най-добре се вижда при възможността за употреба на бройна форма при омонимите – думи, напълно съвпадащи по форма, но различни по съдържание. Например: *двама ханове* (в значението на лица) и *два хана* (в значението на хотел, странноприемница); *двама царе* (в значението на лица) и *два царя* (в значението на шахматни фигури) и т. н. Под влияние на разговорната реч обаче упоритото използване на бройната форма за нелица вместо мъжколичната за лица (*три сина, пет човека* вм. *трима синове, петима души*) внедрява тези промени и в книжовната норма. Употребата на конструкцията *числително + формата човека* вече не е не книжовна (НПРБЕ 2002: 966). В резултат на подобни изменения принадлежността на някои съществителни имена към одушевения/неодушевения род значително се разколебава: срвн. *Триста дяволи!* В руския и полския език синкретизмът на винително-родителните форми в ед. ч. и мн. ч. ясно очертава групата на съществителните от мъжколичния род (рус. *студент – студента – студентов*; пол. *student – studenta – studentów*), затова пък не винаги е ясен родът на съществителните за нелица, тъй като принадлежат към склонението и на одушевения (в ед. ч.), и на неодушевения

род (в мн. ч.), т. нар. мъжкоекзистенциален род (от типа рус. им. п. ед. ч. *кот* – р. п. ед. ч. *кота* – в. п. мн. ч. *коты*; пол. им. п. ед. ч. *кот* – р. п. ед. ч. *kota* – в. п. мн. ч. *koty*).

По признака **неодушевеност** се счита, че съществителните означават нелица и обратно. Това са най-различни наименования на предметите от бита и природата: оръдия на труда, инструменти, оръжия, прибори, уреди, машини и механизми, съдове, части и органи на тялото, химически елементи, храни, течности, небесни тела, растения и др. Към тази група принадлежат обаче и съвкупностите от лица и живи същества, названията на риби и морски деликатеси, употребени в мн. число със събирателно значение на някакво ястие (рус. глотать *устрицы*). Мъжкия род на съществителните от тази група се прецизира като *мъжки неодушевен*, с характерен синкретизъм на именително-винителния падеж в единствено и в множествено число: рус. *вести за собой народ, отряд, полк, табун* и др.; *писатель создал реальный образ, характер* и др. Към тази група принадлежат още някои конструкции от типа *записаться в добровольцы, пойти в солдаты, избрать в депутаты, принять в члены, играть в казаки – разбойники, в дочери – матери* и др., наименованията на планети, звезди: *смотреть на Марс; видеть Сатурн*, както и някои микроорганизми: *вирус, бактерия* и др. Наименованията на животни, макар и да не назовават лица, се групират със съществителните по признака **одушевеност**: рус. *заяц – зайца*, пол. *pies – psa*, като мъжкия одушевен род на тези съществителни може да се прецизира като *мъжкоекзистенциален*, поради спецификата на падежния синкретизъм на винително-родителните форми в ед. число и именително-винителните в мн. число (срвн. рус. любить *зайцы*; пол. lubić *psy*). Подобни трудности се срещат и при групирането на някои наименования на храни, предмети и други обекти от действителността (но само в единствено число), които имат конкретно предназначение в ежедневието на човека (от типа пол. *mięc dolara, zjeść ogórka*) и принадлежат към мъжкия неодушевен род, но се обособяват в споменатата група на съществителните от *мъжкоекзистенциален* род. Това е особена типологична характеристика на мъжкия род в руския и полския език. В българския език мъжкия род не се влияе от този признак, поради липсата на склонение на имената. Разликата между трите езика в случая е категориално-семантична, зависи от значението на съществителните, но често може да бъде и формално-граматична спрямо категориите род, падеж, число, определеност и т. н.

Ако синкретизмът на винително-родителните форми в единствено число в руския и полския език се приема за показател на одушевеността, то прави впечатление, че някои съществителни имена от мъжки неодушевен род се групират по признака **одушевеност** в следните раздели: рус. 1) различни видове игри и техните елементи: сбросить *туза*, *валета*; пожертвовать *ферзя*; покрыть *kozyря*; промазать *шара* и др.; 2) наименования на промишлени изделия и техните марки: *браунинг*, *винчестер*, *кольт* и др.; 3) наименования на кукли (и от трите рода): *матрёшка*, *кукла*, *чучело* и др.; 4) думи със значение ‘неживи хора’: *мертвец*, *покойник* и др., с изключение на *труп* – неодушевен род; 5) наименованията на бактерии и микроорганизми се колебаят между одушевления и неодушевления род: изучать *вирусов*, *микробов*, *бактерий*, но през последните 2-3 десетилетия – изучать *вирусы*, *микробы*, *бактерии*.

При преносната употреба на съществителни от мъжкоекзистенциален род се запазва родителното окончание за вин. падеж (*пустить зеркалом зайчика*), докато преносната употреба на съществителни от мъжки неодушевен род изисква промяна на именително-винителното окончание във винително-родително (съществителното става от мъжкоекзистенциален род: уговорить *этого дня* трудно, добыть *языка*, смотреть на *своего кумира*, искать *другого такого болвана* и др. (Виноградов 1972: 81-82).

Разграничението на съществителните имена от мъжки род по признака предметност ≈ екзистенциалност е особено силно в полския език, където групите на съществителните от мъжкоекзистенциален и мъжкопредметен род са много по-разширени, а взаимното преплитане на признаците води до размесването на тези групи.

Интересно е статистическото изследване на полския езиковед М. Банко, който прилага таблица на съществителните с мъжкоекзистенциален род в *Inny słownik języka polskiego* (Банко 2000: 226). Оказва се, че от общо 1610 съществителни с такъв род само 506 означават животни, 1090 имат еднозначен род, а при 520 се наблюдават родови колебания. Излиза, че съществителните, които не са наименования на животни, но принадлежат към склонението на тези, които назовават животни, са два пъти повече. Въпреки това преобладават съществителните с еднозначен род, макар че почти една трета от тях се колебаят между мъжкоекзистенциалния и мъжкопредметния род (напр. наименованията на различни видове цветя, храни, плодове, гъби и др.), а около 10% от съществителните се колебаят между мъжкоекзистенциалния и мъжко-

личния род (напр. наименованията на митични същества и божества, експресивни наименования за лица и др.). При съществителните, назоваващи животни, почти не се наблюдават колебания в рода. Изключения има сред несклоняемите от типа *emu, karibu* – мъжкоекз. / среден род, както и сред названията на микроорганизми: *wirus, polip* – мъжкоекз. / мъжкопредм. Процесът на разширяване на тази група съществителни, които не означават животни или живи същества, но притежават характерния за одушевления род синкретизъм на винително-родителните падежни форми в ед. ч., продължава непрекъснато, като прави впечатление, че това не е изолирано явление, а явление със системен характер. В полския език то води началото си още от XVI век и е навлязло в книжовния език предимно под влияние на разговорната реч и диалектите (Карплюк 1974, Сташевска 1975, Куцала 1978 и др.).

Наименованията на подобни обекти от мъжкоекзистенциален род в полския език обхващат следните групи: 1) различни видове танци: *tańczyć oberka, walca, fokstrotą, rock and rolla* и др. 2) марки автомобили и промишлени изделия: *kupić fiata, fordą, maluchą, kolta, Manlichera, winchestera* и др. 3) марки цигари: *zapalić sporta, marsa, giewontą, chesterfielda* и др. 4) по-голяма част от паричните единици: *mieć dolara, dukata, rubla, grosza*, но и *grosz* и др. 5) видове гъби: *znaleźć grzyba, rydzą, muchomora, prawdziwką*, но *znaleźć podgrzybka / podgrzybek* и др. 6) някои цветя, плодове и други храни: *zerwać kwiatka, tulipana; zjeść pomidora, banana, paczka, hot doga; rozłupać orzecha; ssać cukierka; lizać loda, lizaka; usmażyć omleta* и др. 7) различни видове алкохолни напитки: *pić szampana, rieslinga, sznapsa; wypić Carlsberga, Lecha, strzemiennego; golnąć kielicha* и др. 8) различни видове игри и техните елементи: *grać w brydża, w chinczyka; bawić się w chowanego; wygrać w totka; strzelić gola; dać mata* и др. 9) някои средства за комуникация (англицизми): *dostać majla, wysłać smsa* и др. 10) видове болести и болестни състояния: *mieć kaca, bzika, guza, pryszczą* и др. 11) митични и човекоподобни същества, божества: *zobaczyć anioła, diabła, ducha, elfa, robota, ufoludka* и др.

Повечето от изброените съществителни имат еднозначен мъжкоекзистенциален род, но при голяма част от тях се наблюдава вариация на рода: срвн. *anioł, diabeł* – мъжколичен / мъжкоекзистенциален, но *antychryst* – мъжколичен; *robot* – мъжкоекзистенциален, но *android, cyborg* – мъжкоекзистенциален / мъжколичен; *pryszcz* – мъжкопредметен / мъжкоекзистенциален, но *syf* – мъжкоекзистенциален; *trup* – мъжкоекзистенциален, но *truposz, denat, nieboszczyk, topielec, wisielec, umarłak, umrzyk* – мъжколичен; *mięsożerca, padlinożerca, roślinożerca* – мъжко-

личен (макар че означават животни), *ludożerca* – мъжколичен, но *ludojad*, *trupojad* – мъжкоекзистенциален; *tenis*, ако се отнася до игра, е от мъжкоекзистенциален род (*grać w tenisa*, но *lubić tenis*); *przewoźnik* – мъжколичен и в двете си значения (лице превозвач или фирма-превозвач), подобно *przewodnik* – в значението и на лице, и на животно е от мъжколичен род; *talent* – мъжкопредметен, дори в значението на способен човек. Подобни примери в границите на мъжкия род преобладават главно в полския език.

Много важен е семантичният критерий, който също определя рода на отделните значения на съществителното (при омонимите например): срвн. 1. *pers* (лице) – мъжколичен род; 2. *pers* (котка или килим) – мъжкоекзистенциален род. Аналогично 1. *ptywak* (лице) – мъжколичен род; 2. *ptywak* (вид бръмбар) – мъжкоекзистенциален род; 3. *ptywak* (рибарска принадлежност) – мъжкопредметен род.

Заслужава внимание гледната точка на М. Куцала (1971: 53-57), който се опитва да даде логично обяснение за причините, пораждащи родова вариация на съществителните имена по признака предметност ≈ екзистенциалност. Открива го на семантично равнище – в повечето случаи тези словоформи означават единични, индивидуализирани обекти, които обикновено принадлежат към някакъв сбор от същия вид обекти (дървета, растения, бонбони, копчета, пирони и др.) и обикновено съществуват като единно множество. Когато един конкретен предмет се отдели от множеството, той се индивидуализира, придобива особена значимост. Това се изразява със специфичните винително-родителни окончания в единствено число. Индивидуализирането, конкретизирането на даден предмет е следствие от способността на езика да изразява част от цялото и е едно от обясненията за проявата на хибридните родови форми. Разбира се, има единични, конкретни обекти, които не се отнасят към посочените групи, макар да принадлежат към единно множество и да имат конкретно приложение (от типа пол. *wóz*, *sierp*, *stół* и др.). Именно този факт подкрепя тезата за неустойчивостта на езиковата система и за склонността на езиковите елементи да се съчетават в хибридни образувания.

Аналогично на посочените примери от руския език (отчасти това се наблюдава и в българския) в полския език към склонението на съществителните от мъжкопредметен род, които обикновено са наименования на неодушевени обекти, се отнасят още абстрактните наименования, завършващи на съгласен или на **-o** (*cud*, *wiatr*; *pysio*, *brudzio* и

др.) и сборовете от лица (*lud, naród, tłum, ród* и др.). Към тази група принадлежат и наименованията на някои микроорганизми: *drobnoustrój, mikroorganizm, prątek*, с изключение на споменатите лексеми *wirus, polip*, при които се наблюдават родови колебания. Необходимо е да се уточни, че при съществителните с колебаещ се род синкретизмът на винително-родителните форми в единствено число невинаги е пълен, защото се проявява само в една от формите – тази с окончание **-а** във винителен падеж, докато в родителен запазват окончанието **-и** (за съществителните с двойно окончание **-а/-и**: срвн. *zrobić pirueta* | *zrobić piruet*). Такива са още лексемите *biskopt, fant, fart, filet, klops, kokos, łyk, migdał, nenufar, niefart, omlęt, pulpet* и др.³ Забелязва се известно сходство между формите с двойно окончание и формите, изразяващи партитивност в руския и полския език: пол. *wziąć, dać cukru, grocha*, но и *kupić cukru, grochu, ukroić chleba* (в значение на малко); рус. *чашка чаю – чашка чая, купить клею – купить клея* и др., макар че между тях има и съществени разлики, тъй като партитивното изразяване е характерно за трите рода: пол. *kupić cukru* (м. р.), *mąki* (ж. р.), *masia* (ср. р.); рус. *купить килограмм сахара / сахару, муки, масла*. Това явление вероятно се дължи на влиянието на разговорната реч и диалектите, поради действието на процеси по аналогия от типа пол. *ułamać placka, dać kija*, макар да има две възможности за изразяване на *Generativus partitivus*. Едната форма обаче постепенно започва да измества другата и да се налага в границите на кодифицираната реч.

Може да се обобщи, че категорията род има известна връзка със значението на лексемите, защото съществителните за лица от мъжки пол обикновено са от мъжки одушевен род, а за лица от женски пол от женски род, но семантичният критерий определено е много по-слабо изразен в сравнение с морфологичния и синтактичния принцип на групиране на съществителните имена. И в трите езика могат да се приведат многобройни примери: пол. *babsztyl* – мъжколичен род, макар че означава жена; *garkotłuk, kociak, podłotek, wamp* – предимно за означаване на жени, но мъжкоекзистенциален род; от типа на *gadzina, kreatura, szkarada, supergwiazda* – означават и мъже, и жени, но са с формални признаци на женски род; *sierota, oferma* – общ (мъжко-женски) род; от типа на *chłopiśko, panisko* – среден и мъжки род, макар че означават мъже, а от типа на *kobiecisko, matczyśko* – среден род, макар че означават жени (срвн. бълг. *гадина, жертва, вамп, женище*; рус. *хитрюга, шляпа, гадюка* и др.).

4. Особенности на съществителните имена от среден род в трите езика

В лингвистичната литература има твърдения, че средният род се намира в уязвимо положение спрямо мъжкия и женския. Граматичните средства за неговото изразяване са най-ограничени, а съставът на думите от среден род постепенно намалява. Индоевропейският среден род е допълващ за опозицията мъжки – женски, намира се в междинно положение (от лат. *neutrum* – неутрален) спрямо тях. Много рядко това са наименования на предметите от бита или природни дадености: бълг. *легло, шише, море*; рус. *зеркало, платье, море*; пол. *łóżko, zwierciadło, morze*. Към средния род преди всичко принадлежат: 1) абстрактни названия на действия и състояния – продуктивна група и в трите езика: бълг. *бягане, колебание, изобретение*; рус. *гулянье, просвещение, удаление*; пол. *bieganie, odtwarzanie, pragnienie*. 2) места, вещества, събирателни наименования за хора и институции: бълг. *училище, управление, сборище, войнство, вино, гориво, масло*; рус. *пепелище, подножие, судилище, пиво, жниво, топливо*; пол. *wojsko, piwo, masło, pieczywo*. 3) малките на животните в българския (*агне, козле, теле, също дете*) и в полския (*kurczę, jagnię, dziecko*), но в руския език те са от мъжки род: срвн. *цыпленок, козленок, ребенок, дитя* – ср. р. 4) повечето думи от чужд произход, които в руския и полския език се отнасят към несклоняемите съществителни и не винаги са от среден род: бълг. *какао, жури, меню, кану, хоби*, но срвн. рус. *какаду* – м. р., пол. *kakadu* – ж. р. 5) наименованията на нотите, а също някои експресивни умалително-увеличителни форми: бълг. *ушенце, календарче / носище, женище*; рус. *дельце, мяско, зернышко*, но *дурачище, домище* – м. р.; пол. *mięsko, masełko, ziarenko | mięcho, chłopisko, straszycło* и др. Абревиатурите се групират по морфологичен принцип – по рода на водещата лексема в съчетанието или според начина на произнасяне се определя родът на абревиатурата, но при тях също се наблюдава родово вариране: бълг. *БДЖ, ТСО, БСП, СДС* – ср. р., *ЦУМ, ГУМ, РУМ* – м. р.; рус. *ГЭС, ТЭЦ, АТС, МТС* – ж. р.; *КПП, ЦК* – мъжки/среден род; *НАТО* – женски/среден род; пол. *НАТО, PKPG* – женски/среден род; *PKL* – мъжки/женски род.

За разлика от руския и полския в българския език лексемите *момче* и *момиче* са от среден род (срвн. рус. *мальчик* и пол. *chłopiec* – м. р., рус. *девочка* и пол. *dziewczyna* – ж. р.). Това води до хибридни синтактични конструкции при съчетанието им с причастия, местоимения и др., които в изречението се разполагат дистантно, но имат важна смис-

лова роля: бълг. **То**, без да иска, **момичето** и **Тя**, без да иска, **момичето**, където момичето се отъждествява с естествения пол. Същото се наблюдава при някои умалителни женски имена от типа *Ели*, *Ленче*, *Верче* и др.: *Елита* е заминала за чужбина, което вече е възприето от книжовната норма, защото изречението *Елита* е заминало за чужбина се асоциира с *Детето* е заминало за чужбина – разликата между двете лексеми е семантична.

От трите езика само в българския средният род запазва относителна стабилност и има по-голяма продуктивност. Например с помощта на словообразователни суфикси с него може да се назовават лица и предмети с основен мъжки или женски род: бълг. *мъж* – *мъжле*, *човек* – *човече*, *жена* – *женице*, *книга* – *книжле*. В руския и полския език средният род е слабопродуктивен, съществителните от среден род нямат собствено склонение, а принадлежат ту към мъжкия, ту към женския тип: срвн. рус. *плечики* – *плечиков*, *поля* – *полей*, *зеркала* – *зеркал*; пол. *pola* – *ról*, *muzea* – *muzeów*, *narzędzia* – *narzędzi*. Умалително-увеличителните форми на експресивните наименования на лица и обекти в руския и полския език в повечето случаи запазват основния род на даденото съществително: рус. *камень* – *камешек*, *чай* – *чаек* (м.р.); *бумага* – *бумажка*, *нить* – *нитка* – *ниточка* (ж. р.); пол. *kamień* – *kamyczek*, *dom* – *domek* (м. р.); *książka* – *książeczka*, *mysz* – *myszka* (ж.р.).

Може да се направи изводът, че се наблюдава общ процес на семантично заличаване на средния род, защото той има ограничена употреба и като цяло е лишен от самостоятелност – има отделна форма само в един падеж, именителния. Със средния род е свързана най-далечната ни представа за лица, предмети и обекти от действителността (срвн. бълг. *същество*, *страшилище*, *божество*; рус. *существо*, *страшилище*, *божество*; пол. *straszylito*, *bóstwo* и др.). Освен това формите на средния род съвпадат с ред други форми, които нямат никакво отношение към категорията род, например наречията на **-о**, **-е**, някои сегашни страдателни причастия, детерминативи и предикативи: бълг. *писано ми е*; рус. *ей душно*; пол. *zamarzło*, както и в конструкции от типа бълг. *гръмко ура*, рус. *последнее прости*, пол. *wielkie dzięki* и при субстантивирани прилагателни имена от типа на бълг. *старо*, *младо* и рус. *старое*, *молодое*.

Средният род не може да бъде заличен напълно от останалите два, но влиянието им върху него е достатъчно осезаемо и системно проявено на всички езикови равнища.

БЕЛЕЖКИ

¹ Примерите за руския и полския език са аналогични: рус. выходить на *цену*; рожденный для *цены*; пол. urządzić *scenę* (udekorować); urządzić komuś *scenę*.

² Затова с основание бива наричан “класически и екзотичен” (Иванчев 1988).

³ Примерите са заимствани от Банко 2002: 148–153.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Банко 2002:** М. В а с к о. Wykłady z polskiej fleksji. Warszawa 2002.
2. **Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1998:** Съвременен български език. София 1998.
3. **Виноградов 1972:** В. В. В и н о г р а д о в. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва 1972.
4. **Димитрова, Злачева – Кондрашова 2001:** Ст. Д и м и т р о в а, С. З л а ч е в а – К о н д р а ш о в а. Пособие по морфологии современного русского языка. Пловдив 2001.
5. **Зализняк 1967:** А. А. З а л и з н я к. Русское именное словоизменение. Москва 1967.
6. **Карплюк 1974:** М. К а р п л у к. Semantyczne podstawy zmian rodzaju gramatycznego w polszczyźnie XVI w.: Tekst i język. Problemy semantyczne. Wrocław 1974, s. 201-224.
7. **Куцала 1971:** К у с а ł а Ё. Zanikanie kategorii żywotności – nieżywotności w jednej z gwar polskich Ā: Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. T. 10, Warszawa 1971.
8. **Куцала 1978:** К у с а ł а Ё. Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny. Wrocław – Ossolineum 1978.
9. **Манчак 1956:** М а њ с а к W. Ile rodzajów jest w języku polskim. Język polski 1956, s. 116-121.
10. **НПРБЕ 2002:** Нов правописен речник на българския език. София 2002.
11. **Салони 1976:** S a l o n i Z. Kategorie gramatyczne grup imiennych w języku polskim. Wrocław – Ossolineum 1976.
12. **Сташевска 1975:** Z. S t a s z e w s k a. Wahania rodzaju gramatycznego rzeczowników we współczesnym języku polskim. RKJŁ XXI 1975.